

UDK 811.163.1'373.611

Matej Šekli

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

ANALOŠKI PROCESI NASTAJANJA DRUGOTNIH VZORCEV ZLAGANJA V POZNI PRASLOVANŠČINI

V prispevku so na osnovi kritične analize (staro)cerkvenoslovanskega gradiva prikazani poznopraslovanski besedotvorni vzorci zlaganja znotraj sinhronega in diahronega analitičnega pristopa. Sinhroni pristop podaja delitev zloženek na osnovi njihove morfemske zgradbe (oblikovni vidik) in besedotvornega pomena (pomenski vidik). Diachroni pristop vzorce zlaganja analizira glede na njihov izvor ter nastanek posameznih poznopraslovenskih drugotnih vzorcev zlaganja razlaga v okviru analoških, in sicer besedotvornih oblikovnih sprememb.

Ključne besede: besedotvorje, zloženke, analogija, besedotvorna sprememba, (stara) cerkvena slovanščina, praslovanščina.

Taking for its basis the critical analysis of (Old) Church Slavic material, the article investigates Late Proto-Slavic word-formational models of compounding, within both the diachronic and the synchronic analytic approach. The synchronic perspective offers an overview of the typology of compounds on the basis of their morphemic structure (morphological point of view) and the word-formational meaning (semantic point of view). In the diachronic part of the discussion the origin of the different models of compounding is attempted, together with the analysis of Late Proto-Slavic models responsible for the creation of secondary compounds, especially in terms of their analogical word-formational changes.

Key words: word formation, compounds, analogy, word-formational change, (Old) Church Slavic, Proto-Slavic.

1 Zloženke

V besedotvorju se podobno kot v drugih jezikoslovnih poddisciplinah lahko pojavljata vsaj dva dopolnjujoča se (komplementarna) metodološka pristopa, in sicer analitični in sintetični (VIDOVIĆ MUHA 1988: 35–50; 2011: 113–137).¹ Posledično je mogoče zloženke (tj. besedotvorna vrsta) in zlaganje (tj. besedotvorni postopek) definirati tako v okviru sintetičnega kot analitičnega pristopa.

¹ V slovenskem jezikoslovju se za dopolnjujoča se (komplementarna) pristopa v jezikoslovju poleg pojmov »sintetični : analitični« pojavljajo tudi pojmi kot »empiristični : racionalistični/mentalistični«, »deduktivni : induktivni« (GOLDEN 1996 [2000]: 27). V češkem jezikoslovju se v zvezi z besedotvorjem pojavljata pojma »semaziološki : onomaziološki« (MČ 1986: 212–15; MSČ 2010: 86) (ŠEKLI 2013: 234–61).

1.1 Analitični pristop²

Izhodišče analitičnega pristopa v jezikoslovju je dana jezikovna pojavnost, predmet preučevanja pa njena analiza. V besedotvorju je znotraj analitičnega pristopa v središču pozornosti **tvorjenka**, natančneje **analiza** tvorjenke. Analizirana sta tako oblika, tj. morfemska zgradba tvorjenke, ki jo sestavlja besedotvorna podstava in besedotvorno obrazilo (oblikovni/formalni vidik), kot pomen, tj. pomenska zgradba tvorjenke, ki jo sestavlja predmetni pomen besedotvorne podstave in besedotvorni pomen besedotvornega obrazila (pomenski/semantični vidik). Morfemska in pomenska zgradba tvorjenke sta torej neločljivo povezani. Pri analizi zloženek je poleg morfemske in pomenske zgradbe relevantno še skladensko razmerje med sestavinama zloženke. Analiza oblike in pomena tvorjenke lahko poteka sinhrono (istočasijsko) ali diahrono (raznočasijsko).

1.1.1 Sinhroni analitični pristop

Zloženke so znotraj sinhronega analitičnega pristopa tvorjenke, ki imajo vsaj dvodelno besedotvorno podstavo (tj. vsaj dva korenska morfema in vsaj dva predmetna pomena) ter vsaj en (tj. medponski) besedotvorni morfem, t. i. medponsko obrazilo (v slovanskih jezikih je v večini primerov to t. i. osnovinski samoglasnik (tematski vokal) *-o-/e-*).

1.1.1.1 Oblikovni (formalni) vidik

Znotraj sinhronega analitičnega pristopa se zloženke z oblikovnega vidika delijo: 1) glede na korenski morfem jedrne sestavine, ki določa besedno vrsto jedrne sestavine: a) **izglagolska** zloženka: jedrna sestavina je glagol; b) **izsamostalniška** zloženka: jedrna sestavina je samostalnik; c) **izpridevniška** zloženka: jedrna sestavina je pridevnik; 2) glede na besedotvorni morfem: a) **medponško-priponška** zloženka ima medponsko-priponsko obrazilo; b) **medponška** zloženka ima medponsko obrazilo; 3) glede na slovnični morfem zloženke, ki določa njeno besedno vrsto: a) **samostalniška** zloženka je samostalnik; b) **pridevniška** zloženka je pridevnik; c) **glagolska** zloženka je glagol.

² Analitični pristop v besedotvorju je natančneje prikazan v Šekli 2011. Opira se na besedotvorne obravnave v primerjalnem jezikoslovju indoevropskih jezikov (Brugmann 1906, Dunkel 1999, Meier-Brügger 2010, Lindner 2011, 2012) in slovanskih jezikov (Miklosich 1875, Vondrák 1924, Vaillant 1974, Цейтлин 1977) ter v slovenskem jezikoslovju (Bajec 1950, 1952, 1952, 1959; Toporišič 1976 in 2000, 1992; Vidovič Muha 1988 in 2011).

	glagolske	samostalniške	pridevniške	
izglagolske	лѣт-о-писати благ-о-творити	лис-о-пад-ъ сѣн-о-воз-ъ	слав-о-люб-ъ врѣт-о-глаг-ъ	medponsko-priponske
izsamostalniške	–	прав-о-вѣра коñ-е-чловѣкъ	крив-о-нос-ъ пъс-о-глаг-ъ	
izpridevniške	–	–	бог-о-любъ нон-о-свѣтъль	medponske

Oblikovna delitev poznapravljanskih prvotnih zloženek (na (staro)cerkvenoslovanskem gradivu).

1.1.1.2 Pomenski (semantični) vidik

Znotraj sinhronega analitičnega pristopa se zloženke s pomenskega vidika delijo glede na besedotvorni pomen, pri čemer besedna vrsta jedrne sestavine zloženke s svojim kategorialnim pomenom določa besedotvorni pomen zloženke: 1) izglagolske zloženke (kategorialna pomena glagola sta dejanje, stanje): a) dejanje (*nomen actiōnis*); b) rezultat dejanja (*nomen acti, nomen rei actae*); c) vršilec/vršilnik dejanja (*nomen agentis*); č) orodje/sredstvo dejanja (*nomen instrumenti*); d) prostor/mesto dejanja (*nomen loci*); e) čas dejanja (*nomen temporis*); 2) izpridevniške zloženke (kategorialni pomeni pridevnika so lastnost, vrstnost, svojina): a) lastnost (*nomen abstractum*); b) popredmetena lastnost (*nomen concretum*); c) nosilec/nosilnik lastnosti (*nomen attributivum*); 3) izsamostalniške zloženke (kategorialni pomeni samostalnika so človek, žival, predmet, pojem) nimajo izrazitega besedotvornega pomena.³

1.1.1.3 Skladenjski (sintaktični) vidik

Znotraj sinhronega analitičnega pristopa se zloženke s skladenjskega vidika delijo: 1) glede na razmerje med jedrom skladenjske podstave in besedno zvezo s predmetnopomenskim jedrom v skladenjski podstavi zloženke: a) **endocentrične** (tudi ezocentrične) zloženke, tj. z notranjim jedrom ((st)csl. **прав-о-вѣра** sub. ← ‘prava verá’); b) **eksocentrične** zloženke, tj. z zunanjim jedrom ((st)csl. **крив-о-нос-ъ** adj. ← ‘ki ima kriv nos’) (BRUGMANN 1906: 71–76; LINDNER 2011: 24–28);⁴ 2) glede na skladenjsko razmerje med sestavinama zloženke: a) **podredne** (hipotaktične) zloženke: skladenjsko razmerje med sestavinama zloženke je podredno; pojavlja se oblikovno jedrna (pomensko določena) in oblikovno nejedrna (pomensko določujoča) sestavina; b) **priredne** (parataktične) zloženke: skladenjsko razmerje med sestavinama zloženke je priredno; 3) podredne zloženke (z imensko in zaimensko nejedrno sestavino) so glede na sklonsko razmerje med sestavinama: a) **determinativne** (določilne) zloženke: nejedrna sestavina je v istem sklonu kot jedrna sestavina (tj.

³ Zloženke v primerjavi z izpeljankami izkazujejo torej manjše število besedotvornih pomenov.

⁴ Razmerje med jedrom skladenjske podstave in besedno zvezo s predmetnopomenskim jedrom v skladenjski podstavi zloženke je povezano z vrsto besedotvornega obrazila zloženke: a) endocentričnost je povezana z medponskostjo oziroma modifikacijo; b) eksocentričnost je povezana z medponsko-priponskostjo oziroma mutacijo. To povezavo natančneje pojasnjuje sintetični pristop v besedotvorju (prim. 1.2.1).

v imenovalniku) in ima vlogo prilastka (pridevniški prilastek: (st)csl. **прав-о-вѣра** = ‘prava vera’; samostalniški prilastek: (st)csl. **коñ-е-чловѣкъ** = ‘konj človek’); b) **rekcijske** (vezavne) zloženke: nejedrna sestavina je v odvisnem sklonu in ima različne vloge: osebkov rodilnik (*genitivus subiectivus*) = osebek ((st)csl. **лист-о-пад-ъ** = ‘padanje listov’ ← ‘listi padajo’), predmetni rodilnik (*genitivus obiectivus*) = premi predmet ((st)csl. **сѣн-о-воз-ъ** = ‘vožnja sena’ ← ‘voziti seno’); nerodilniški skloni = nepremi predmet, prislovna določila (MIKLOSICH 1875: 379–80, 385–86; BRUGMANN 1906: 61–71; MEIER-BRÜGGER 2010: 429–30; LINDNER 2011: 20–24).⁵

1.1.2 Diahroni analitični pristop

Zloženke so znotraj diahronega analitičnega pristopa tvorjenke, ki so najverjetnejne nastale v praindoevropski iz sklopov po analogiji, natančneje besedotvorni oblikovni spremembi: do oblikovnega stika je prišlo v primerih, v katerih je imela prva sestavina sklopa ničto končnico (pie. **médʰu-ø h₂éd-* ‘jesti med’) in bila zato interpretirana kot gola osnova (pie. **medʰu-h₂éd-* adj. ‘ki je med’ > sti. *madhv-ád-* adj. ‘ki je med’, csl. **мѣдв-ѣдъ** sub. *‘kar je med’ > ‘medved’), zaradi česar se je zlaganje z golo osnovno posplošilo še na druge imenske osnove (DUNKEL 1999: 55–58).⁶ Že zelo zgodaj se je v indoевropskih jezikih osnovinski samoglasnik samostalnikov z osnovno na pie. *-o- (pie. **uŋkʰo-* > (st)csl. **вѧко-**) začel posploševati k samostalnim drugim osnov (pie. **-eh₂-*, *-i-, *-u-, *-men- > (st)csl. **вод-а-, пѣсн-ъ-, мѣд-ъ-, кла-мен-** → **вод-о-, пѣсн-о-, мѣд-о-, кла-мен-о-**) ter bil posledično interpretiran kot medpona, tj. kot besedotvorni morfem. Na izrazni ravni je v postopku zlaganja prišlo do naglasne spremembe večnaglasnost → enonaglasnost.

1.1.2.1 Oblikovni (formalni) vidik

Oblikovni vidik v diahronom analitičnem pristopu ima v ospredju: 1) prvotno razmerje med besedno vrsto jadrne sestavine zloženke in besedno vrsto zloženke ter vrsto besedotvornega obrazila; 2) prvotnost ozioroma drugotnost besedne vrste zloženke; 3) prvotnost ozioroma drugotnost vzorca zlaganja; 4) neprevzetost ozioroma prevzetost vzorca zlaganja.

Glede na prvotno razmerje med besedno vrsto jadrne sestavine zloženke in besedno vrsto zloženke ter vrsto besedotvornega obrazila so zloženke: a) **modifikacijske**:

⁵ S stališča teorije sklona so podredne zloženke torej determinativne (določilne) in rekcijske (vezavne), s stališča teorije skladenjskih razmerij (skladenjska razmerja so ujemanje, prisojanje, vezava, primik) so: 1) ujemalne ((st)csl. **прав-о-вѣра** ← ‘prava vera’); 2) vezljivostne (valenčne): a) prisojevalne ((st)csl. **лист-о-пад-ъ** ← ‘listi padajo’); b) (glagolsko)vezavne ((st)csl. **сѣн-о-воз-ъ** ← ‘voziti seno’); c) primične ((st)csl. **мимо-х҃а-ъ** ← ‘hoditi mimo’). Analitični pristop ne prinaša natančne delitve zloženek glede na sklonska ozioroma skladenjska razmerja, pač pa je problematika zelo natančno razdelana v okviru sintetičnega pristopa (VIDOVIĆ MUHA 2011: 148–66, 289–95).

⁶ Tipološko podobno je mogoče tudi veliko mlajše (sicer po večini iz grščine kalkirane) zloženke tipa (st)csl. **благ-о-творити** ‘dobro/lepó delati’ interpretirati tudi kot (st)csl. **благо творити** ‘delati dobro/lépo’, saj je sinhrono gledano medpona zloženke (st)csl. **-о-** enakovzvočna s končnico pridevnika za imenovalnik ednine srednjega spola (st)csl. **-о-** (prim. 2.3).

besedna vrsta jedrne sestavine in besedna vrsta zloženke sta isti, besedotvorno obrazilo je medponsko (to so torej glagolske izglagolske, samostalniške izsamostalniške, pridevniške izpridevniške zloženke), kar pomeni, da pri besedotvornem postopku zlaganja ni prišlo do spremembe besedne vrste, ampak samo do modifikacije jedrnega dela (psl. **bél-o-golva* sub. ‘bela glava’, **pъs-o-golva* sub. ‘glava psa’); b) **mutacijske**: besedna vrsta jedrne sestavine in besedna vrsta zloženke nista isti, besedotvorno obrazilo je medponsko-priponsko (to so torej samostalniške in pridevniške izglagolske, pridevniške izsamostalniške zloženke), kar pomeni, da je pri besedotvornem postopku zlaganja prišlo do spremembe besedne vrste, torej do mutacije jedrnega dela (psl. **bél-o-golv-*ъ adj. ‘ki ima belo glavo’, **pъs-o-golv-*ъ adj. ‘ki ima glavo psa’). Pripona je torej prvotno povezana s spremembo besedne vrste jedrne sestavine zloženke.⁷

Glede na prvotnost oziroma drugotnost besedne vrste (tj. glede na slovnični morfem) so samostalniške zloženke: a) **prvotni samostalniki**; b) **drugotni samostalniki**, tj. posamostaljeni pridevniki (prim. 2.2, 3.2).

Glede na tip besedotvornega vzorca (tj. glede na besedotvorni morfem) so tvorjenke z vsaj dvodelno besedotvorno podstavo, ki niso sklopi in tvorjenke iz sklopov: a) **prvotne zloženke**, ki so nastale po prvotnih vzorcih zlaganja in so zato prvostopenjske tvorjenke ((st)csl. **слав-а + люб-и-ти** → **слав-о-люб-ъ** adj.); b) **izpeljanke iz zloženk**, ki so nastale z izpeljavo prvotnih zloženk in so posledično drugostopenjske tvorjenke;⁸ priponsko obrazilo je lahko nestrukturalno (neničtopomensko) ((st)csl. **славолюб-ъ** adj. → **славолюб-ик** sub.) ali strukturalno (ničtopomensko) ((st)csl. **седмохлъм-ъ** adj. → **седмохлъм-ънъ** adj.); c) **drugotne (analoške) zloženke**, ki so nastale po drugotnih vzorcih zlaganja (ki so se oblikovali po modelu vzorcev izpeljave prvotnih zloženk) in so prvostopenjske tvorjenke ((st)csl. **плод-ъ + нос-и-ти** → **плод-о-нос-ик**; **дъв-а + ног-а** → **дъв-о-нож-ънъ**). Besedotvorni oblikovni stik, tj. vzporedna besedotvorna motiviranost izpeljanke iz zloženke (**славолюбник**) tako preko prvotne zloženke (**славолюбъ**) kot preko besedotvornih predhodnikov prvotne

⁷ V diahronem pristopu sta pojava modifikacija in mutacija razumljena kot **oblikovna pojava** (sprememba besedne vrste jedrne sestavine zloženke) ter predvsem razlikujeta poave znotraj določilnega (determinativnega) zlaganja (staroindijski tip *karmadhāraya*) (psl. **bél-o-golva*) in odvisnostnega (dependenčnega) zlaganja (staroindijski tip *tatpuruṣa*) v okviru podtipa z imensko jedrno sestavino (psl. **pъs-o-golva*) na eni strani ter poave znotraj svojstvenega (posesivnega) zlaganja (staroindijski tip *bahuṛiḥi*) (psl. **bél-o-golv-*ъ, **pъs-o-golv-*ъ) na drugi (BRUGMANN 1906: 75). V sinhronem pristopu sta pojava modifikacija in mutacija lahko razumljena kot **pomenska pojava**: a) pri modifikaciji je pomen zloženke enak vsoti pomenov njenih sestavin (češ. *černá zem* ‘črna zemlja’ → *černozem* ‘črna zemlja’); b) pri mutaciji pomen zloženke ni enak vsoti pomenov njenih sestavin (češ. *nízký kmen* ‘nizko deblo’ → *nízkokmen* ‘drevo z nizkim debлом’), kar je lahko razumljeno tudi kot pomenski prenos v smislu metonimije (MČ 1986: 453). Diahrono je pomenski prenos mogoče razložiti kot posledico posamostaljenja svojstvene pridevniške zloženke (češ. *nízký kmen* ‘nizko deblo’ → *nízkokmen* *‘ki ima nizko deblo’ adj. → ‘kar ima nizko deblo’ sub.); z zlaganjem z medponsko-priponskim obrazilom je najprej prišlo do spremembe besedne vrste jedrne sestavine zloženke v smeri samostalnik → pridevnik, nato pa s posamostaljenjem še do druge spremembe besedne vrste jedrne sestavine zloženke v smeri pridevnik → samostalnik. Odsotnost spremembe besedne vrste na sinhroni ravni je diahrono gledano samo navidezna.

⁸ Ločevanje med zloženkami in izpeljankami iz zloženek je v primerjalnojezikoslovni in drugi besedotvorni literaturi ves čas prisotno (MIKLOŠIČ 1875: 383–85, 393–94, 400–01; BAJEC 1952: 83; TOPORIŠIĆ 2000: 194; VIDOVIĆ MUHA 2011: 193–96).

zloženke (**слава + любити**), je namreč omogočil reintrepretacijo (reanalizo) izpeljanke iz zloženke kot prvotne zloženke (**слав-а + люб-и-ти** → **слав-о-люб-и-к**) in posledično zlaganje drugotnih zloženk po tem analoškem vzorcu zlaganja.

Glede na neprevzetost oziroma prevzetost so vzorci zlaganja: a) **avtohtoni** (tj. neprevzeti, ljudski, organskoidiomski), ki so bili v slovanske jezike podedovani iz praslovanščine ter so poleg v stari cerkveni slovanščini prisotni tudi v drugih ljudskih slovanskih jezikih; b) **alohtoni** (tj. prevzeti, knjižni, neorganskoidiomski), ki so nastali v procesu kulturno-civilizacijske nadgradnje ljudskih jezikov v knjižne jezike (na primer solunske slovanščine 9. stoletja v stiku z grščino, slovenščine v stiku z nemščino).⁹ Slovanski avtohtoni vzorci zlaganja so tisti, po katerih so nastale samostalniške in pridevniške izglagolske zloženke (prim. 2.1, 2.2), medponsko-priponske samostalniške izsamostalniške zloženke (prim. 3.1.2) ter pridevniške izsamostalniške zloženke (prim. 3.2), medtem ko so prevzeti vzorci zlaganja po večini tisti, po katerih so nastale glagolske zloženke (prim. 2.3, 3.3) ter medponske samostalniške izsamostalniške zloženke (prim. 3.1.1).

1.1.2.2 Pomenski (semantični) vidik

Pomenski vidik v diahronem analitičnem pristopu ima v ospredju prvotnost oziroma drugotnost besedotvornega pomena. Besedotvorni pomeni so glede na izvor torej: a) **prvotni**: dejanje, vršilec/vršilnik dejanja; lastnost; b) **drugotni**: rezultat, orodje/sredstvo, mesto/prostor, čas dejanja; popredmetena lastnost.¹⁰ Drugotni besedotvorni pomeni so nastali iz prvotnih s pomensko spremembou po metonimiji oziroma s pomensko spremembou v smeri abstraktno → konkretno. Sistemski pomenske spremembe so na primer: a) dejanje → rezultat, mesto/prostor, čas dejanja; b) vršilec/vršilnik dejanja → orodje/sredstvo dejanja; c) lastnost → popredmetena lastnost.¹¹

⁹ Ker so tudi kalkirane zloženke nastale po podedovanih vzorcih zlaganja, je za (staro) cerkveno slovanščino smiselno ločevati: a) avtohtone zloženke po avtohtonih vzorcih zlaganja ((st)csl. **сѣн-о-жѧ-ть**); b) alohtone zloženke po avtohtonih vzorcih zlaganja ((st)csl. **благ-о-да-ть** = gr. *εὐ-εργεσ-ία* po modelu (st)csl. **сѣн-о-жѧ-ть**); c) alohtone zloženke po alohtonih vzorcih zlaganja ((st)csl. **лѣт-о-писати** = gr. *χρον-ο-γράφειν*).

¹⁰ Ta delitev besedotvornih pomenov na prvotne in drugotne velja za pozno praindoevropsčino in za indoevropske jezike. To pozopraindoevropsko in indoevropsko stanje je najverjetnejše tudi drugotno, kar se da posredno razbrati iz besedotvornega sistema pozne praindoevropske in posameznih indoevropskih jezikov. Najstarejša plast samostalniških zloženek v praslovanščini ima na primer za besedotvorna pomena dejanje ((st)csl. **сѣн-о-ваз-ь** ‘vožnja trave’) in vršilec/vršilnik dejanja ((st)csl. **вод-о-нос-ь** ‘vrč za vodo’) enakozvočno (večpomensko) pripono ***-ь/-ь-**, iz česar je mogoče sklepati, da je eden od besedotvornih pomenov, ki ju pripoma označuje, drugoten. Navadno se misli, da je prvoten besedotvorni pomen samostalniških zloženek dejanje, iz katerega je preko svojstvene pridevniške zloženke, ki je bila reinterpretirana s pomenom vršilec/vršilnik dejanja, nastal drugoten besedotvorni pomen vršilec/vršilnik dejanja (***vod-o-nos-ь** ‘*nošnja vode’ (sub.) → ***vod-o-nos-ь** ‘ki ima nošnjo vode’, za katerega je značilna nošnja vode’ (adj.) → ***ki nosi vodo**’ (adj.) → ***kar nosi vodo**’ (sub.)) (WEISS 2009: 271).

¹¹ Nastajanje drugotnih besedotvornih pomenov iz prvotnih je obravnavano v Šekli 2012.

1.2 Sintetični pristop¹²

Izhodišče sintetičnega pristopa v jezikoslovju je proces, po katerem jezikovna pojavnost nastaja, predmet preučevanja pa njena sinteza. V besedotvorju je znotraj sintetičnega pristopa v središču pozornosti **besedotvorni postopek** oziroma **sinteza** tvorjenke, ki je prikazana z generativnega (tvorbenega) vidika. Tvorjenka je znotraj sintetičnega pristopa razumljena kot pretvorba (transformacija) skladenjske podstave (SPo), ki je v večini primerov podredna nestavčna besedna zveza z jedrom (x_1) in razvijajočim oziroma dopolnjujočim členom (x_2) ($SPo \rightarrow {}^{x_1/x_2}$) (predvidljiva izjema so priredne zloženke s samo medponskim obrazilom tipa *rdeče-bel* s priredno nestavčno besedno zvezo v skladenjski podstavi) (VIDOVIČ MUHA 2011: 23). Znotraj tega pristopa sta podani sinteza morfemske zgradbe in besedotvornega pomena tvorjenke.

1.2.1 Morfemska zgradba zloženke

Morfemska zgradba zloženke je pretvorba skladenjske podstave zloženke, pri čemer se predmetnopomenski deli skladenjske podstave pretvorijo v besedotvorno podstavo, skladenjska razmerja pa v obrazilo: 1) pri medponsko-priponskih zloženkah je jedrna sestavina (x_1) skladenjske podstave zaimek in njena nejedrna sestavina (x_2) prilastkov odvisnik: stavčno razmerje v prilastkovem odvisniku se pretvori v medponski morfem, zaimensko jedro skladenjske podstave z vezniškim ustreznikom v odvisniku in njegovo slovnično razmerje se pretvorita v priponski morfem (sln. [tisti, ki] veže[-ø] knjig{-e} → knjig-o-vez-ø, [] → -ø, { } → -o-); 2) pri medponskih podrednih zloženkah jedrna sestavina (x_1) skladenjske postave ni zaimek in njena nejedrna sestavina (x_2) ni prilaskov odvisnik: slovnični pomen skladenjske podstave se pretvori v medponski morfem (sln. zdravnik {za} zob{-e} → zob-o-zdravnik, { } → -o-) (VIDOVIČ MUHA 2011: 141, 289).

Zloženke se glede na skladenjsko razmerje med sestavinami skladenjske podstave (skladenjsko merilo) delijo na podredne in priredne. Zelo natančna je obravnava sklonskih razmerij podrednih zloženek (VIDOVIČ MUHA 2011: 148–66, 289–95).

1.2.2 Besedotvorni pomen zloženke

Besedotvornim pomenom zloženk v skladenjski podstavi ustrezano različna zaimenska jedra z vezniškim ustreznikom v odvisniku: 1) samostalniki: a) [to, da] → dejanje; b) [tisti, ki]_{živo} → vršilec dejanja; c) [tisto, ki]_{živo} → predmet, ki opravlja dejanje; č) [to, kar] → rezultat dejanja; d) [to, s čimer] → sredstvo dejanja; e) [tam_{m/z/s}, kjer] → mesto dejanja; f) [tedaj_{z/s}, ko] → čas dejanja; 2) pridevniki: a) [(tak), ki] → lastnostnost; b) [(ta), ki] → vrstnost) (VIDOVIČ MUHA 2011: 142–43).

¹² Sintetični pristop v besedotvorju je v celoti povzet po Vidovič Muha 1988 in 2011, natančneje je predstavljen v ŠEKLI 2013: 254–58.

1.3 Drugotni vzorci zlaganja v pozni pozni praslovanščini

V nadaljevanju so na osnovi kritične analize (staro)cerkvenoslovanskega gradiva prikazani pozopraslovanski besedotvorni vzorci zlaganja znotraj sinhronega in diahronega analitičnega pristopa.¹³ Sinhroni pristop podaja delitev zloženek na osnovi njihove morfemske zgradbe (oblikovni vidik) in besedotvornega pomena (pomenski vidik), izsamostalniških zloženek tudi glede na skladenjsko razmerje med sestavinama zloženke (skladenjski vidik). Zloženke so tako razdeljene glede na jedrno sestavino (izglagolske, izsamostalniške, izpridevnike), natančneje pa glede na besedno vrsto (samostalnik, pridevnik, glagol), besedotvorno obrazilo (medponsko-priponske, medponske), nejedrno sestavino, skladenjsko razmerje med sesavinama (podredne, priedne). Diahroni pristop vzorce zlaganja analizira glede na njihov izvor ter nastanek posameznih pozopraslovanskih drugotnih vzorcev zlaganja razlaga v okviru analoških, in sicer besedotvornih oblikovnih sprememb. Na osnovi znotraj-sistemskih razmerij med posameznimi vzorci zlaganja so tako definirani prvotni in drugotni vzorci zlaganja ter njihovo medsebojno genetsko razmerje, pri čemer so v ospredju avtohtonimi modeli tvorbe. Oblikovanje drugotnih vzorcev zlaganja je opaziti predvsem pri izglagolskih in izsamostalniških zloženkah.

2 Izglagolske zloženke

Jedrna sestavina je neprehodni ali prehodni glagol (natančneje glagolski koren). Nejedrna sestavina je samostalnik, ki stoji pred ali za jedrno sestavino, ter pridevnik, nenačinovni prislov, predlog in samostalnik, ki stojijo pred jedrno sestavino. Glede na besedotvorno obrazilo so medponsko-priponske ali medponske: medponsko-priponske izglagolske zloženke so samostalniki ali pridevni, medtem ko so medponsko izglagolske zloženke glagoli.

2.1 Izglagolski samostalniki

Besedotvorni vzorci ter prvotni besedotvorni pomeni samostalniških izglagolskih zloženek s tipičnimi priponami so:

1) **samostalnik** + neprehodni glagol: dejanje: *-ь/*'-ь ((st)csl. **лист-о-пад-ъ** ‘oktober’, **кол-о-врат-ъ** ‘kolovrat’), *-ja ((st)csl. **вод-о-теч-а** < *vod-o-tek-ja f ‘kanal’), *-ь ((st)csl. **вод-о-теч-к** f ‘kanal’), *-ьje ((st)csl. **вод-о-точ-ник** ‘hodournik’), *-t/n-ьje ((st)csl. **коф-о-глаш-е-н-и-к** ‘oglašanje petelina’);

2) **samostalnik** + prehodni glagol: a) dejanje: *-ь/*'-ь ((st)csl. **сѣн-о-воз-ъ** ‘vožnja trave’), *-ь ((st)csl. **сѣн-о-жл-ть** ‘travnik’), *-ja ((st)csl. **виш-о-кмл-а** < *vin-o-jem-ja f ‘trgat’), *-ь ((st)csl. **виш-о-бер-ь** f ‘trgat’), *-ьje, *-ьstvo ((st)csl. **чловѣк-о-люб-и-к**, **чловѣк-о-люб-ъст-во** ‘človekoljubje’), *-t/n-ьje ((st)csl. **стлѣп-о-твор-е-н-и-к** ‘grajenje stolpa’); b) vršilec/vršilnik dejanja: *-ь/*'-ь ((st)csl. **вод-о-**

¹³ Korpus (staro)cerkvenoslovanskih zloženek je vzet iz primerjalnojezikoslovnih obravnav zloženek (MIKLOŠICH 1875: 347–417, VONDRAK 1924: 672–704, VAILLANT 1974: 737–79, ЦЕЙТЛИН 1977: 186–284) ter (staro)cerkvenoslovanskih slovarjev (Miklosich 1862–1965, Старославянский словарь 1999).

нос-ъ ‘vrč za vodo’), *-а ((st)csl. **воќвода** = *voj-e-vod-a* ‘vojskovodja’), *-јь ((st)csl. **дрѣвосѣкъ** < **derv-o-sěk-jь* m ‘sekira’), *-ја ((st)csl. **земледѣла** = *zeml-e-děl-ja* m ‘poljedelec’, **брѣг-о-рѣы-иа** f ‘obvodna lastovka, breguljka’), *-ь ((st)csl. **вод-о-нос-ъ** f ‘posoda za vodo’), *-ьсъ/*-ica ((st)csl. **мечък-о-вод-ъци** ‘kdor vede/vodi medveda’, **мас-о-пад-ъци** ‘mesojedec’, **чловѣк-о-люб-ъци** ‘človekoljub’; **трын-о-скич-ица** f ‘majhen srp, majhna kosa’, **чловѣк-о-люб-ица** f ‘človekoljubka’), *-тель ((st)csl. **гроб-о-рѣы-тель** ‘grobar’), *-аръ ((st)csl. **двор-о-мет-аръ** ‘pometač dvorišča’), *-никъ/*-ница ((st)csl. **слѣз-о-точ-и никъ** ‘kdor toči solze’), *-ьсъјъ ((st)csl. **вин-о-чрып-ъчиин** = *vin-o-črvr-ьčijъ* ‘točaj’);¹⁴

3) prehodni glagol + **samostalnik**: vršilec/vršilnik dejanja (**tręs-o-ręp-ъka* ‘kdor/kar trese rep’ > sln. *tresorepka*);¹⁵

4) **pridevnik** + prehodni glagol:¹⁶ a) dejanje: *-тъ ((st)csl. **благ-о-да-ть** ‘milost’), *-ьже ((st)csl. **добр-о-реч-ик** ‘zgovornost’); b) vršilec/vršilnik dejanja: *-ъ/*-ь ((st)csl. **зълодѣки** = *zyl-o-dě-jъ* ‘zločinec’), *-ьсъ ((st)csl. **благ-о-твор-ъци** ‘dobrodelenik’);

5) **nenačinovni prislov** + neprehodni glagol: a) dejanje: *-ъ/*-ь ((st)csl. **мимо-ход-ъ** ‘mimohod’), *-н/т-ьже ((st)csl. **мимо-хожде-н-ик** ‘hoja mimo’); b) vršilec/vršilnik dejanja: *-ьсъ ((st)csl. **дома-жив-ъци** ‘domačin, domorodec’).

Samostalniške izglagolske zloženke z neproduktivnimi priponami s prvočnim besedotvornima pomenoma dejanje ((st)csl. **лист-о-пад-ъ**, **кол-о-вратъ**, **сѣн-о-воз-ъ**, **мимо-ход-ъ**, **сѣн-о-жл-ть**, **благ-о-да-ть**) in vršilec/vršilnik dejanja ((st)csl. **вод-о-нос-ъ**, **зълодѣки** = *zyl-o-dě-jъ*, **воќвода** = *voj-e-vod-a*) so prvočne,¹⁷ medtem ko so zloženke tega tipa s produktivnimi samostalniškimi priponami drugotne. Drugotne zloženke tega tipa so nastale z izpeljavo prvočnih zloženk, in sicer: a) prvočne samostalniške izglagolske zloženke z neproduktivnimi priponami z besedotvornima pomenoma dejanje in vršilec/vršilnik dejanja so bile izpeljane s strukturalnimi samostalniškimi priponskimi obrazili ((st)csl. **вод-о-ток-ъ** ‘kanal’ → **вод-о-точ-ик** ‘hodournik’; (st)csl. **дрѣв-о-нос-ъ** ‘kdor nosi les’ → **дрѣв-о-нос-ъци** ‘kdor nosi les’, po tem modelu je tip (st)csl. **мечък-о-вод-ъци**, **мас-о-пад-ъци**); b) prvočne pridevnische izglagolske zloženke (prim. 2.2) so bile izpeljane s samostalni-

¹⁴ Samostalniške izglagolske zloženke s prehodnim glagolom kot jedrno sestavino in s samostalnikom kot nejedrno sestavino so po večini (glagolsko)vezavne ((st)csl. **брѣговына** < **berg-o-ry-j-a* ← *‘riti breg’), redko tudi prisoevalne ((st)csl. **змиесѣка** < **zmbj-e-sěk-j-a* f ‘pikanje kače’ ← *‘kača seka, tolče’).

¹⁵ V indoevropskih jezikih se pojavljajo tako zloženke z zgradbo samostalnik + prehodni glagol (stind. *havirād-* ‘ki je žrtve, žrtvene darove’ ← *havíṣ-* ‘žrtve, žrtveni dar’ + *ad-* ‘jesti’, gr. *κουροτρόφος* ‘ki hrani dečke’ ← *κοῦρος* ‘deček, mladenci’ + *τρέψω* ‘hranim, redim, prezivljjam, gojim’) kot z zgradbo prehodni glagol + samostalnik (stind. *trasádasyu-* ime kralja dinastije Pūru < *‘ki trese sovražnike’ ← *tras-* ‘tresti se’ + *dásyu-* ‘sovražnik’; gr. *ἐχέπωλος* ‘ki ima žrebata’ ← *ἐχω* ‘držim, imam, posedujem’ + *πάλος* ‘mladič, žrebe’), kar bi kazalo na to, da sta obe tvorbi že praindoevropski (BRUGMANN 1906: 62–67; THUMB 1959: 402–03; MEIER-BRÜGGER 2010: 429; LINDNER 2011: 33).

¹⁶ Nejedrna sestavina izglagolskih zloženk je z oblikovnega vidika pridevnik, ki ima s skladenskega vidika vlogo premoga predmeta (posamostaljeni pridevnik) ali prislovnega določila načina (načinovni prislov). Z oblikovnega vidika torej razlike med pridevnikom, posamostaljenim pridevnikom in načinovnim prislovom prvočno ni, saj je načinovni prislov izvorno oblika tožilnika (ali mestnika) ednine srednjega spola pridevnika.

¹⁷ Na starost zloženk s pripono, enakozvočno končnici, kaže tudi o-jevska prevojna stopnja glagolskega korena ((st)csl. **сѣновозъ**, **водоносъ**, **воќвода** : **вести везени**, **нести несени**, **вести ведеши**).

škimi priponskimi obrazili z besedotvornima pomenoma lastnost in nosilec/nosilnik lastnosti ((st)csl. **СЛАВ-О-ЛЮБ-Ь** adj. ‘slavoljuben’ → **СЛАВ-О-ЛЮБ-ИК** ‘slavoljubje’, **СЛАВ-О-ЛЮБ-ЬЦЬ** ‘slavoljub’, (st)csl. **ДОБР-О-РЕК-Ь** adj. ‘zgovoren’ → **ДОБР-О-РЕЧ-ИК** ‘zgovornost’, po tem modelu je tip **ЧЛОВЕК-О-ЛЮБ-ИК**, **ЧЛОВЕК-О-ЛЮБ-ЬСТВО**, **ЧЛОВЕК-О-ЛЮБ-ЬЦЬ**, **ЧЛОВЕК-О-ЛЮБ-ИЦА**; **tr̄es-o-rep-*ъ adj. ‘ki trese rep’ → **tr̄es-o-rep-*ъка ‘kdor/kar trese rep’); c) prvotne glagolske izglagolske zloženke (prim. 2.3) so bile izpeljane s samostalniškimi priponskimi obrazili z besedotvornima pomenoma dejanje in vršilec/vršilnik dejanja ((st)csl. **ЛѢТОПИС-А-ТИ** → **ЛѢТОПИС-А-Н-ИК** ‘pisanje zgodovine’, **ЛѢТОПИС-ЬЦЬ** ‘zgodovinopisec’), čeprav pri teh zloženkah ni mogoče izključiti tudi medponskega zlaganja iz izglagolskih izpeljank s temo besedotvornima pomenoma ((st)csl. **ЛѢТо** ‘leto’ + **ПИСАНИК** ‘pisanje’, **ПИСЬЦЬ** ‘pisec’ → **ЛѢТ-О-ПИСАНИК**, **ЛѢТ-О-ПИСЬЦЬ**).

2.2 Izglagolski pridevniki

Besedotvorni vzorci pridevnih izglagolskih zloženek s tipičnimi priponami so:

- 1) **samostalnik** + prehodni glagol: *-ь/*'-ь ((st)csl. **СЛАВ-О-ЛЮБ-Ь** ‘slavoljuben’), *-ьнъ ((st)csl. **ВИНО-О-ЛЮБ-ЬНЪ** ‘vinoljuben’, **СЕМЕН-О-НОС-ЬНЪ** ‘semenonosen’, **ВѢР-О-ИА-ТЬ-ЬНЪ** ‘verjeten’);¹⁸
- 2) prehodni glagol + **samostalnik**: *-ь/*'-ь ((st)csl. **ВРЬТ-О-ГЛАВ-Ь** ‘vrtoglav’), *-ьнъ ((st)csl. **ТРАС-О-ГЛАВ-ЬНЪ** ‘tresoglav’);
- 3) **pridevnik** + prehodni glagol: *-ь/*'-ь ((st)csl. **ДОБР-О-РЕК-Ь** adj. ‘zgovoren’), *-ьнъ ((st)csl. **ДОБР-О-РАЖД-ЬНЪ** ‘ploden’);
- 4) **nenačinovni prislov** + neprehodni glagol: *-ьнъ ((st)csl. **МИМО-ХОД-ЬНЪ** ‘mimohoden’).
- 5) **predlog** + **samostalnik** + glagol: *-ьнъ ((st)csl. **ВЪ-ТАИН-О-КМ-ЬНЪ** ‘skrivno prijemajoč’).

Pridevniške izglagolske zloženke z neproduktivnimi priponami z besedotvornim pomenom vršilec/vršilnik dejanja ((st)csl. **СЛАВ-О-ЛЮБ-Ь**, **ВРЬТ-О-ГЛАВ-Ь**, **ДОБР-О-РЕК-Ь**) so prvotne, medtem ko so zloženke s produktivnimi pridevniškimi priponami drugotne. Prvotne zloženke s pripono, enakozvočno končnici, se lahko posamostalijo ((st)csl. **СЛАВ-О-ЛЮБ-Ь** adj. : sln. *človek-o-ljub-o* sub.; sln. *mes-o-jed-o* adj. → *mes-o-jed-o* sub.). Drugotne zloženke tega tipa so nastale z izpeljavo prvotnih zloženek, in sicer: a) prvotne pridevniške izglagolske zloženke s končnici enakozvočno pripono z besedotvornim pomenom vršilec/vršilnik dejanja so bile izpeljane s strukturalnimi pridevniškimi priponskimi obrazili ((st)csl. **ЧЛД-О-ЛЮБ-Ь** adj. ‘ki ljubi otroke’ → **ЧЛД-О-ЛЮБ-ЬНЪ** adj. ‘ki ljubi otroke’, po tem modelu je tip (st)csl. **ВИНО-О-ЛЮБ-ЬНЪ**, **ТРАС-О-ГЛАВ-ЬНЪ**); b) prvotne samostalniške izglagolske zloženke z neproduktivno pripono z besedotvornim pomenom dejanje so bile izpeljane s pridevniškimi priponskimi obrazili ((st)csl. **МАС-О-ПУСТ-Ь** ‘pust’ → **МАС-О-ПУСТ-ЬНЪ** ‘pusten’,

¹⁸ Pridevniške izglagolske zloženke s prehodnim glagolom kot jedrno sestavino in s samostalnikom kot nejedrno sestavino so po večini (glagolsko)vezavne ((st)csl. **ВИНО-О-ЛЮБ-ЬНЪ** ← *‘ljubiti vino’), redko tudi prisojevalne ((st)csl. **ВЛК-О-ЧЛД-ЬНЪ** ‘ki ga je volk’ ← *‘volk je’).

мимо-ход-ть ‘mimohod’ → мимо-ход-и-ти ‘mimohoden’, po tem modelu je tip (st)csl. склонен-о-нос-и-ти; (st)csl. благ-о-да-ти ‘milost, naklonjenost’ → благ-о-да-т-и-ти ‘obdarjen z milostjo’, po tem modellu je tip (st)csl. вѣро-и-а-т-и-ти).

2.3 Izglagolski glagoli

Besedotvorni vzorci glagolskih izglagolskih zloženek so:

- 1) **samostalnik** + prehodni glagol → neprehodni glagol ((st)csl. **лѣт-о-писати** ‘pisati zgodovino’ = gr. *χρον-ο-γράφειν* ‘pisati zgodovino’ ← *χρόνος* ‘čas’ + *γράφειν* ‘pisati’);¹⁹
- 2) **pridevnik** + prehodni glagol → neprehodni glagol ((st)csl. **благ-о-творити** ‘delati dobro’ = gr. *ἀγαθ-ο-ποιεῖν* ‘delati dobro’ ← *ἀγαθός* ‘dober’ + *ποιεῖν* ‘delati’);
- 3) **nenačinovni prislov** + neprehodni glagol → neprehodni glagol ((st)csl. **мимо-ходити** ‘hoditi mimo’ = gr. *παρ-έρχεσθαι* ‘iti, hoditi mimo’ ← *παρά* ‘mimo’ + *ἔρχεσθαι* ‘iti, hoditi’).

Kot je razvidno iz navedenih zgledov, so glagolske izglagolske zloženke, izpričane v (stari) cerkveni slovanščini, po večini kalki iz grščine.

3 Izsamostalniške zloženke

Jedrna sestavina je samostalnik. Nejedrna sestavina je pridevnška beseda, samostalnik, nenačinovni prislov, ki stojijo pred jedrno sestavino. Izsamostalniške zloženke so samostalniki, pridevniki, glagoli.

3.1 Izsamostalniški samostalniki

Samostalniške izsamostalniške zloženke so medponske ali medponsko-priponske.

3.1.1 Izsamostalniški samostalniki z medponskim obrazilom

Besedotvorni vzorci medponskih samostalniških izsamostalniških zloženek so:

- 1) **pridevnška beseda** + samostalnik: ((st)csl. **добр-о-годъ** ‘dober čas’ ≈ gr. *εὐκαιρία* ‘priložnost, pravi trenutek, primeren čas’ ← *εὖ* ‘dobro, prav’ + *καιρός* ‘prava mera, pravi kraj, ugoden čas’; (st)csl. **прав-о-вѣра** ‘prava vera’);
- 2) **samostalnik** + samostalnik: a) **podredne** zloženke ((st)csl. **виин-о-градъ** ‘vinograd’ = got. *weinagards* ‘vinograd’ ← *wein* ‘vino’ + *gards* ‘hiša’ < *‘ograda, vrt’), ki jih je zelo težko ločiti od medponsko-priponskih samostalniških izglagolskih zloženek.

¹⁹ Jedrna sestavina je prehodni glagol, medtem ko je zloženka neprehodni glagol. Glagolska tvorjenka, nastala iz glagolske podstave s tožilniškim (glagolsko)vezavnim skladenjskim razmerjem, v primerjavi s skladenjsko podstavo namreč izgubi vezljivostno mesto tožilniškega delovalnika, saj je le-ta vsebovan v glagolski tvorjenki ((st)csl. **писати_{tr} лѣт_{acc}** : **лѣт-о-писати_{irr} о_{acc}**; plsl. ***ловити_{tr} ryб-ы_{acc}** : ***ryб-i-ти_{irr} о_{acc}**).

ženk (prim. 2.1);²⁰ b) **priredne** zloženke ((st)csl. **коz-о-кошоғта** Nsg ‘koza in košuta’ = gr. *τραγέλαφος* ‘bajeslovno bitje iz kozla in jelena’ ← *τράγος* ‘kozel’ + *έλαφος* ‘jelen, košuta’; (st)csl. **брат-ъ-сестра** Ndu ‘brat in sestra’, ***маж-е-жені** Npl ‘možje in žene’);

3) **nenačinovni prislov** + samostalnik ((st)csl. **кромѣ-бывтик** ‘bivanje stran, odsonost’ = gr. *ἀπουσία* ‘odsotnost’ ← *ἀπό* ‘od, z, na’ + *ούσία* ‘bitje, bistvo’).

Medponske samostalniške izsamostalniške zloženke so glede na izvor najverjetnejše alohtone, nekalkirane tvorbe so v slovanskih jezikih namreč redke. Vzorec zlaganja je prvoten.

3.1.2 Izsamostalniški samostalniki z medponsko-priponskim obrazilom

Besedotvorni vzorci medponsko-priponskih samostalniških izsamostalniških zloženek s tipičnimi priponami so:

1) **pridevniška beseda** + samostalnik: *-ьсь ((st)csl. **чын-о-риз-ьць** ‘menih’), *-ъje, *-ьство ((st)csl. **бѣл-о-влас-ик** ‘beli lasje’, **чын-о-риз-ьство** ‘meništvo’);

2) **samostalnik** + samostalnik: a) **podredne** zloženke: *-ьсь ((st)csl. **коz-о-рож-ьць** ‘kozorog’), *-ъje ((st)csl. **звѣзд-о-слов-ик** ‘astrologija’); b) **priredne** zloženke: *-ъje ((st)csl. **дѣн-о-ношт-ик** ‘dan in noč’, **ношт-е-дѣн-ик** ‘noč in dan’ = gr. *νυχθήμερον* ‘noč in dan’ ← *vúč*, Gsg *νυκτός* ‘noč’ + *ημέρα* ‘dan’);

3) **nenačinovni prislov** + samostalnik: *-ьсь ((st)csl. **дома-чад-ьць** ‘rojeni doma, domačin, domorodec’), *-ъje ((st)csl. **сѫпротиво-вѣтрник** ‘protivetrje’).

Medponsko-priponske samostalniške izsamostalniške zloženke so drugotne. Naštale so z izpeljavo prvotnih zloženk, in sicer: a) prvotne pridevniške izsamostalniške zloženke s končnici enakozvočno pripono so bile izpeljane s pomočjo tipičnih samostalniških priponskih obrazil s prvotnima besedotvornima pomenoma lastnost ((st)csl. **сѹх-о-лик-ъ** adj. ‘bledočičen’ → **сѹх-о-лич-ик** ‘bledoličnost’, po tem modelu je tip **бѣл-о-влас-ик** in nosilec/nosilnik lastnosti ((st)csl. **злат-о-օվст-ъ** adj. ‘zlatoust’ → **злат-о-օվст-ьць** ‘kdor je zlatoust’, **сът-о-ржк-ъ** adj. ‘storok’ → **сът-о-ржч-ьць** ‘kdor je storok’, po tem modelu je tip **чын-о-риз-ьць**); b) nekatere prvotne samostalniške izsamostalniške zloženke so bile verjetno izpeljane s pomočjo tipičnih samostalniških priponskih obrazil (podredne: (st)csl. ***звѣзд-о- слово** ‘beseda o zvezdah’ → **звѣзд-о- слов-ик** ‘besedje o zvezdah’; priredne: (st)csl. ***дѣн-о-ноштъ** ‘dan in noč’ → **дѣн-о-ношт-ик** ‘dan in noč’, ***маж-е-жен-и** ‘možje in žene’ → **маж-е-жен-ьство** ‘možje in žene’).

²⁰ Zloženke tipa (st)csl. (st)csl. **ви ноградъ, мир творъцъ** je mogoče analizirati kot medponsko-priponske ((st)csl. **вино** ‘vino, trta, grozdje’ + **градити** ‘graditi’ < *‘ograjevati’ → **ви-о-град-ъ** ‘ograjevanje trte’; **миръ** ‘mir’ + **творити** ‘ustvarjati, oblikovati, delati’ → **мир-о-твор-ьць** ‘kdor tvori mir’) ali kot medponske ((st)csl. **вино** ‘vino, trta, grozdje’ + **градъ** ‘zid, obzidje, vrt, mesto’ → **ви-о-градъ** ‘vrt za trto’; **миръ** ‘mir’ + **творъцъ** ‘ustvarjalec’ → **мир-о-творъцъ** ‘tvorec miru’).

3.2 Izsamostalniški pridevnički

Besedotvorna vzorca pridevničkih izsamostalniških zloženj s tipičnimi pripomami sta:

- 1) **pridevnička beseda** + samostalnik: *-ъ/*'-ь ((st)csl. **крив-о-нос-ъ** ‘krivonos’, **седм-о-хлъм-ъ** ‘ki ima sedem gričev’), *-ъпъ ((st)csl. **велик-о-догш-ънъ** ‘velikodusen’, **дъв-о-нојж-ънъ** ‘dvonožen’);
- 2) **samostalnik** + samostalnik: *-ъ/*'-ь ((st)csl. **пъс-о-глаб-ъ** ‘psoglav’) *-ъпъ ((st)csl. **сънъц-е-образ-ънъ** ‘ki ima izgled, obliko sonca’).

Pridevničke izsamostalniške zloženke s končnici enakozvočno pripono so prvotne ((st)csl. **крив-о-нос-ъ**, **седм-о-хлъм-ъ**; **пъс-о-глаб-ъ**), medtem ko so zloženke z značilno pridevničko pripono drugotne. Prvotne zloženke s pripono, enakozvočno končnici, se lahko posamostalijo ((st)csl. **чрън-о-риз-ъ** ‘menih’, tj. ‘kdo ima črno obleko’ sub. ← *‘ki ima črno obleko’ adj.; (st)csl. **чрън-о-глаб-ъ** ‘Črnoglav’, tj. ‘kdo ima črno glavo’ sub. ← *‘ki ima črno glavo’ adj.; (st)csl. **тръ-зжб-ъ** ‘trizob’, tj. ‘kar ima tri zobe’ sub. ← *‘ki ima tri zobe’ adj.; (st)csl. **коz-о-рог-ъ** ‘kozorog’, tj. ‘kar ima roge koze’ sub. ← *‘ki ima roge koze’ adj.;²¹ (st)csl. **вльк-о-длак-ъ** ‘volkodlak’, tj. ‘kar ima dlako volka’ sub. ← *‘ki ima dlako volka’ adj.). Drugotne zloženke so nastale z izpeljavo prvotnih zloženj, in sicer: a) prvotne (medponske) samostalniške izsamostalniške zloženke so bile izpeljane s pridevničkimi priponskimi obrazili ((st)csl. **прав-о-вѣръ** → **прав-о-вѣр-ънъ** ‘pravoveren’, po tem modelu je tip (st)csl. **велик-о-догш-ънъ**; (st)csl. **вин-о-градъ** → **вин-о-град-ънъ** ‘vinogradski’, po tem modelu je tip (st)csl. **сънъц-е-образ-ънъ**); b) prvotne pridevničke izsamostalniške zloženke s končnici enakozvočno pripono so bile izpeljane s strukturalnim pridevničkimi priponskimi obrazili, na kar bi kazale sopomenske zloženke s končnici enakozvočno pripono in zloženke s končnici neenakozvočno pripono ((st)csl. **седм-о-хлъм-ъ** adj. → **седм-о-хлъм-ънъ** adj., po tem modelu je tip (st)csl. **дъв-о-нојж-ънъ**; (st)csl. **чрън-о-влас-ъ** adj. ‘črnolas’ → **чрън-о-влас-атъ** adj. ‘črnolas’).

3.3 Izsamostalniški glagoli

Besedotvorni vzorec glagolskih izsamostalniških zloženj je **pridevnk** + samostalnik → neprehodni glagol ((st)csl. **благ-о-вѣст-и-ти** ‘oznaniti (dobro novico)').

Glagolske izsamostalniške zloženke in njihovo besedotvorno razmerje do samostalniških izsamostalniških izpeljank ((st)csl. **благ-о-вѣст-ити** ‘oznaniti (dobro novico)’ : **благ-о-вѣстъ** ‘dobra novica, evangelij’) je možno interpretirati vsaj na dva načina: a) glagolske tvorjenke so izpeljane iz samostalniških ((st)csl. **благовѣстъ** → **благовѣст-и-ти**); b) glagolske in samostalniške tvorjenke so tvorjene vzporedno ((st)csl. **благъ** ‘dober, blag’ + **вѣстъ** ‘novica’ → **благ-о-вѣст-и-ти**, **благ-о-вѣстъ**).

²¹ Na to, da sta bila (st)csl. **чръноризъ** sub. ‘menih’, **коzорогъ** sub. ‘kozorog’ prvotno pridevnika, po-sredno kažeta izpridevnički samostalniški izpeljanki (st)csl. **чрънориз-ънъ** ‘menih’, **коzорож-ънъ** ‘kozorog’, ki sta s pomočjo priponskega obrazila (st)csl. -ънъ izpeljana iz pridevnika in imata besedotvorni pomen nosilec/nosilnik lastnosti.

4 Sklep

Analoški procesi nastajanja drugotnih vzorcev zlaganja v pozni praslovanščini, kareih izhodišče je bila vzporedna besedotvorna motiviranost izpeljanke iz prvotne zloženke (**bratrolubъcь*) tako preko prvotne zloženke (**bratrolub-ъ* → **bratrolub-ъcь*) kot preko besedotvornih predhodnikov prvotne zloženke (**bratrъ* + **lubiti* → **bratr-o-łub-ъcь*), so potekali predvsem znotraj izglagolskih in izsamostalniških zloženek.

Izglagolske zloženke so prvotno samostalniške z neproduktivnimi priponami z besedotvornima pomenoma dejanje (**sěn-o-voz-ъ* ‘da se vozi seno’) in vršilec/vršilnik dejanja (**vod-o-nos-ъ* ‘kdor/kar nosi vodo’) ter pridevniške z neproduktivnimi priponami z besedotvornim pomenom vršilec/vršilnik dejanja (**bratr-o-łub-ъ* ‘ki ljubi brata’). Iz samostalniških zloženek so bili izpeljani pridevniki (**sěnovoz-ъnъ* ‘ki se nanaša na vožnjo sena’, **vodonos-ъnъ* ‘ki se nanaša na nosilca vode’). Iz pridevniških zloženek so bili izpeljani samostalniki z besedotvornima pomenoma lastnosti (**bratrolub-ъje* ‘da je bratoljubo’) in nosilec/nosilnik lastnosti (**bratrolub-ъcь* ‘kdor je bratoljub’), pri čemer so bile izpeljanke lahko reinterpretirane kot zloženke z besedotvornima pomenoma dejanje (**bratr-o-łub-ъje* ‘da se ljubi brata’) in vršilec/vršilnik dejanja (**bratr-o-łub-ъcь* ‘kdor ljubi brata’). Zaradi premajhne besedotvorne oblikovne označenosti so bile nekatere prvotne zloženke izpeljane s strukturnimi priponskimi obrazili: pridevniške (**bratrolub-ъnъ*), samostalniške z besedotvornima pomenoma dejanje (**sěnovoz-ъje*) in vršilec/vršilnik dejanja (**vodonos-ъcь*), pri čemer so bile izpeljanke lahko reinterpretirane kot zloženke (**bratr-o-łub-ъnъ*, **sěn-o-voz-ъje*, **vod-o-nos-ъcь*). Tako je nastal model zlaganja drugotnih vzporednih samostalniških zloženek z besedotvornima pomenoma dejanje (**plod-o-nos-ъje* ‘da se nosi plodove’) in vršilec/vršilnik dejanja (**plod-o-nos-ъcь* ‘kdor/kar nosi plodove’) ter pridevniških zloženek (**plod-o-nos-ъnъ* ‘ki nosi plodove’). Iz drugotnih pridevniških zloženek so bile nadalje tvorjene samostalniške izpeljanke z besedotvornim pomenom nosilec/nosilnik lastnosti (**plodonosn-ikъ* ‘kdor/kar je plodonos/e/n/o/’), ki so bile lahko reinterpretirane kot zloženke z besedotvornim pomenom vršilec/vršilnik dejanja (**plod-o-nos-ъnъкъ* ‘kdor/kar nosi plodove’). Iz glagolskih zloženek ali neposredno iz samostalnika in glagola so tvorjeni samostalniki s pomenoma dejanje na *-n/t-ъje (**plod-o-noše-n-ъje*).

Izsamostalniške zloženke so prvotno (medponske) samostalniške (**prav-o-věra* ‘prava vera’, **vin-o-gordъ* ‘vrt za trto’) in (medponsko-priponske) pridevniške (**zolt-o-ust-ъ* ‘ki ima zlata usta’, **pbs-o-golv-ъ* ‘ki ima glavo psa’). Iz samostalniških zloženek so bili izpeljani pridevniki (**pravověr-ъnъ* ‘ki se nanaša na pravo vero’). Iz pridevniških zloženek so bili izpeljani samostalniki z besedotvornima pomenoma lastnosti (**zoltoust-ъje* ‘da je zlatousto’) in nosilec/nosilnik lastnosti (**zoltoust-ъcь* ‘kdor je zlatoust’), pri čemer so bile izpeljanke lahko reinterpretirane kot zloženke (**zolt-o-ust-ъje* ‘da se ima zlata usta’, **zolt-o-ust-ъcь* ‘kdor ima zlata usta’). Pridevniške zloženke so se lahko tudi posamostalile (**zolt-o-ust-ъ* ‘kdor ima zlata usta’). Zaradi premajhne besedotvorne oblikovne označenosti so bile nekatere prvotne zloženke izpeljane s strukturalnimi priponskimi obrazili (**zoltoust-ъnъ*). Tako je nastal model zlaganja drugotnih vzporednih pridevniških (**mil-o-sъrd-ъnъ* ‘ki ima milo srce’) ter samostalniških zloženek z besedotvornima pomenoma lastnosti (**mil-o-sъrd-ъje* ‘da se ima milo srce’) in nosilec/nosilnik lastnosti (**mil-o-sъrd-ъcь* ‘kdor ima milo srce’).

I	II	III	IV
prvotne zloženke	nestruktурне izpeljanke iz prvotnih zloženk	strukturne izpeljanke iz prvotnih zloženk	drugotne (analoške) zloženke
izglagolske	*sěn-o-voz-Ь sub. <i>nomen actionis</i>	*sěn-o-voz-Ьпъ	*sěn-o-voz-Ьје
	*bratr-o-́lub-Ь adj. <i>nomen agentis</i>	*bratr-o-́lub-Ьје <i>nomen abstractum → nomen actionis</i>	*bratr-o-́lub-Ьпъ
		*bratr-o-́lub-Ьсъ <i>nomen attributivum → nomen agentis</i>	
izsamostalniške	*vod-o-nos-Ь sub. <i>nomen agentis</i>	*vod-o-nos-Ьпъ	*vod-o-nos-Ьсъ
	*prav-o-věra sub. *vin-o-gordъ sub.	*prav-o-věг-Ьпъ *vin-o-gord-Ьпъ	–
	*zolt-o-ust-Ь adj. *рѣs-o-golv-Ь adj.	*zolt-o-ust-Ьје/-Ьstvo *рѣs-o-golv-Ьје/-Ьstvo <i>nomen abstractum</i>	*zolt-o-ust-Ьпъ *рѣs-o-golv-Ьпъ
		*zolt-o-ust-Ьсъ *рѣs-o-golv-Ьсъ <i>nomen attributivum</i>	
			*mil-o-syrd-Ьпъ
			*mil-o-syrd-Ьје/-Ьstvo <i>nomen abstractum</i>
			*mil-o-syrd-Ьсъ <i>nomen attributivum</i>

Rekonstrukcija faz nastajanja poznapravljanskih drugotnih vzorcev zlaganja.

VIRI IN LITERATURA

Anton BAJEC, 1950, 1952, 1952, 1959: *Besedotvorje slovenskega jezika*. Ljubljana: Razred za filološke in literarne vede, SAZU.

Anton BAJEC, Rudolf KOLARIČ, Mirko RUPEL, 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: DZS.

France BEZLAJ, 1976, 1982, 1995, 2005, 2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika I–V*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik ZRC SAZU.

Anton BREZNİK, 1944 (1982): *Zloženke v slovenščini*, RAZU Filozofsko-filološko-historičnega razreda II. Ljubljana. 53–76. Ponatis v *Jezikoslovne razprave*, izbral in uredil Jože Toporišič, Ljubljana, 1982, 315–33.

Karl BRUGMANN, ²1916 (¹1893): *Zusammensetzung (Komposita). Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, II. Lehre von den Wortformen und ihrem Gebrauch, I. Allgemeines, Zusammensetzung (Komposita), Nominalstämme*. Strassburg. 49–120.

Раля Михайлова Цейтлин, 1977: Сложные слова. *Лексика старославянского языка: опыт анализа мотивированных слов по данным древнеболгарских рукописей X–XI веков*. Москва: Наука. 186–284.

Miloš DOKULIL, 1964: Zum wechselseitigen Verhältnis zwischen Wortbildung und Syntax. *Travaux linguistique de Prague* 1: *L'École de Prague d'aujourd'hui*. Prague: Éditions de l'Académie Tchécoslovaque des Sciences. 215–24.

George E. DUNKEL, 1999: On the origins of nominal composition in Indo-European. *Compositiones Indogermanicae (in memoriam Jochem Schindler)*. Herausgegeben von H. Eichner und H. Ch. Luschützky. Unter redaktioneller Mitwirkung von V. Sadovski. Prag: Enigma Corporation Prague. 47–68.

Hermann HIRT, 1928: Die Zusammensetzung. *Indogermanische Grammatik* IV. 15–82.

Vatroslav JAGIĆ, 1895, 1896: Die slawischen Composita in ihrem sprachwissenschaftlichen Auftreten. *Archiv für slavische Philologie* 20, 21. Berlin: Weidmann. 519–56, 28–43.

Thomas LINDNER, 2011, 2012: *Indogermanische Grammatik: IV/I Komposition* 1, 2. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.

Manfred MAYRHOFER, 1978: *Sanskrit-Grammatik mit sprachvergleichenden Erläuterungen*. Berlin-Nes York: Walter de Gruyter.

MČ 1986 = *Mluvnice čeština* 1: *Fonetika, Fonologie, Morfonologie a morfemika, Tvoření slov*. Vědecký redaktor Jan Petr. Redaktoři svazku Miloš Dokulil, Karel Horálek, Jiřina Hůrková, Miloslava Knappová. Praha: Academia, 1986.

Mihael MEIER-BRÜGGER, ³2010 (¹2001, ²2002): Wortbildung durch Komposition. *Indogermanische Sprachwissenschaft*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 427–30.

Franz MIKLOSICH, 1862–65: *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*. Wien.

Franz MIKLOSICH, 1875: Lehre von der bildung der componierten nominalstämme. *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen: II. Stammbildungslehre*. Wien. 347–417.

MSČ 2010 = *Mluvnice současné čeština* 1. Václav Cvrček a kolektiv autorů. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum.

Radivoj PERUŠEK, 1890: Zloženke v novej slovenščini. Posebej natisnjeno iz *Izvestja novomeške gimnazije za leto 1890*. Novo mesto: J. Kranjec. 1–42.

Jan ROZWADOWSKI, 1904: *Wortbildung und Wortbedeutung*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.

Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков), ²1999 (¹1994). Москва: Издательство «Русский язык».

Franciszek ŚLAWSKI, 1974, 1976, 1979: Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego: II. Rzeczownik. *Slownik prasłowiański* I–III. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk. 58–141, 13–60, 11–19.

Matej ŠEKLI, 2011: Besedotvorje (pra)slovanščine v sinhroni in diachroni luči na primeru samostalniških izpeljank. *Slovenski slavistični kongres: Slavistika v regijah - Maribor*. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 22. Uredila Boža Krakar Vogel. Ljubljana. 217–22.

- Matej ŠEKLI, 2012: Besedotvorni pomeni samostalniških izpeljank v praslovenščini. *Philological Studies* 2011/1. Skopje, Perm, Ljubljana, Zagreb. 115–32.
- Matej ŠEKLI, 2013: Zgodovina obravnave zloženek v slovenščini. *Novi pogledi na filološko delo o Marku Pohlina in njegov čas: ob 80-letnici prof. dr. Martine Orožen in 85-letnici akad. prof. dr. Jožeta Toporišiča*. Uredila Irena Orel. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 236–61.
- Dušan ŠLOSAR, 1999: *Česká kompozita diachronně*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- Jakob ŠOLAR, 1951: Besedotvorje slovenskega jezika. *Slavistična revija* 4. Ljubljana. 142–47.
- Albert THUMB, ³1959: Das Kompositum. *Handbuch des Sanskrit: II. Teil: Formenlehre*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag. 386–421.
- Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Jože TOPORIŠIČ, ⁴2000 (¹1976): Besedotvorje. *Slovenska slovnica*, Maribor: Obzorja. 143–234.
- André VAILLANT, 1974: La composition. *Grammaire comparée des langues slaves: Tome IV – La formation des noms*. Paris: Éditions Klincksieck. 737–79.
- Ada VIDOVIC-MUHA, ¹1988: *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženek*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Ada VIDOVIC MUHA, ²2011: *Slovensko skladenjsko besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Wenzel VONDRÁK, ²1924 (¹1906): Durch Komposition debildete Stämme. *Vergleichende Slavische Grammatik I: Lautlehre und Stammbildungslehre*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 672–704.
- Wenzel VONDRÁK, ²1928 (¹1908): Syntax. *Vergleichende Slavische Grammatik II: Formenlehre und Syntax*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 220–575.
- Jakob WACKERNAGEL, ²1957 (¹1905): *Altindische Grammatik II, 1. Einleitung zur Wortlehre, Nominalkomposition*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Michael WEISS, 2009: *Outline of the Historical and Comparative Grammar of Latin*. New York: Beech Stave Press.

SUMMARY

The analogical processes that created the models for the creation of secondary compounds in Late Proto-Slavic are grounded in the word-formational duality which obtained in the relationship between a given derivative (**bratrolubъcь*) and its corresponding derivational base, i.e. the primary compound (**bratrolub-*ъ → **bratrolub-*ъcь) on the one hand, and between the derivative and the constituents of

the word-formational base on the other (**bratrъ + *lubiti → *bratr-o-lub-ьсъ*). These analogical processes largely affected deverbal and desubstantival compounds.

Deverbalive compounds are primarily action and agent nouns with unproductive suffixes, e.g. **sěn-o-voz-ъ* ‘transporting hay’, **vod-o-nos-ъ* ‘one who carries water, the water-carrying’, as well as adjectival compounds with unproductive suffixes and agentival force such as **bratr-o-lub-ъ* ‘who loves his brother, brother-loving’. From such substantival compounds adjectives were derived, e.g. **sěnovoz-ьнъ* ‘who/which is connected to the transportation of hay’, **vodonos-ьнъ* ‘who/which is connected to the one carrying water’. In turn, substantival abstract nouns such as **bratrolub-ьје* ‘the loving of (one’s) brother’ and attributive nouns such as **bratrolub-ьсъ* ‘the brother-loving one’ were derived from adjectival compounds. Without much difficulty, these derivatives could be interpreted as compound action and agent nouns respectively: **bratr-o-lub-ьје* ‘loving one’s brother’, **bratr-o-lub-ьсъ* ‘one who loves his brother’ as well. Due to the growing opaqueness of certain word-formational markers, some primary compounds tended to be derived by way of structural suffixes, cf. the adjectival **bratrolub-ьнъ*, and substantival *nomen actionis* **sěnovoz-ьје* and *nomen agentis* **vodonos-ьсъ*. These secondary and purely structural derivatives were then liable to being interpreted as original compounds, i.e. **bratr-o-lub-ьнъ*, **sěn-o-voz-ьје*, **vod-o-nos-ьсъ* etc. Such reinterpretations provided the model for the creation of secondary substantival compounds such as the *nomen actionis* **plod-o-nos-ьје* ‘the carrying of fruit’ and *nomen agentis* **plod-o-nos-ьсъ* ‘one who carries fruit, the fruit-carrying’ as well as adjectival compounds of the kind seen in **plod-o-nos-ьнъ* ‘who/which is fruit-carrying’. These secondary adjectival compounds provided the basis for the derivation of substantives of the type **plodonosън-икъ* ‘who/which carries fruit, fruit-carrying’ (*nomen attributivum*). The latter were easily reinterpretable as agent compound nouns, i.e. **plod-o-nos-ьнікъ* ‘one who carries fruit, the fruit-carrying’. Additionally, it was possible to derive action nouns in **-n/t-ьје* such as **plod-o-noše-n-ьје* ‘the carrying of fruit’, either from a verbal compound or else directly from the substantive and its verb.

The group of **desubstantival compounds** is primarily comprised of infixd substantival compounds of the kind observable in **prav-o-véra* ‘good faith’, **vin-o-gordъ* ‘garden for/of vine’, and derived infixd adjectival compounds, e.g. **zolt-o-ust-ъ* ‘whose mouth is golden’, **pъs-o-golv-ъ* ‘whose head is dog-like’. According to the familiar pattern, the substantival compounds provided the derivational bases for the creation of adjectives, cf. **pravovér-ьнъ* ‘who/which is in relation to good faith’, whereas from the adjectival compounds substantival *nomina abstracta* (**zoloust-ьје* ‘being golden-mouthed’) and *nomina attributiva* (**zoloust-ьсъ* ‘who is golden-mouthed’) were derived. These derivatives were interpretable as compounds, i.e. **zolt-o-ust-ьје* ‘having golden mouth’, **zolt-o-ust-ьсъ* ‘one whose mouth is golden’). Additionally, through substantivization of primary adjectival compounds nouns such as **zolt-o-ust-ъ* ‘one whose mouth is golden’ were created. Again, due to weak word-formational markedness some primary compounds were further derived by use of structural suffixes, e.g. **zoloust-ьнъ*. This in turn provided the model for the creation of secondary adjectival (**mil-o-sъrd-ьнъ* ‘who has good heart’) as well as substantival compounds such as **mil-o-sъrd-ьје* ‘being good-hearted’ and **mil-o-sъrd-ьсъ* ‘who has a good heart with abstract and attributive meanings respectively.